

ACC. N:R M. 14976: 1-85.

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Gunnel Brink, Åmshult*
Härad: *Lannarbo* Berättare: *F. Brink* "
Socken: *Pjätteryd m. fl.* Berättarens yrke: *f. d. lokreparatör*
Uppteckningsår: *1955* Född år *1871* i *Pjätteryd*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Kvinnor och kvinnliff. s. 1-85.

Lu F 99

19/4-55

Luf 99
/.

Inom Pjätteryds församling har funnits minst 18 kranar, därunder 6 större och 12 mindre. Med de större menas de, som har haft mer än ett par stenar. Till dessa större räknas Byvämma, Öskult, Gustafsfors, Södra Örnabö, Aspeholmen. Det hittills uppräknade låg vid Helgeån och Abboraslätt som låg vid Lillaå. De små kranarna ~~så~~ hade något olika storlek. Med storlek menades antingen husen, men mest stenarnas diameter. Kranstenarnas mått räknades i spann, med ett spann menas avståndet mellan tumme och pekfinger utsträckt hos en fullvuxen man. Till ett spann räknades 6 tum. En tum var bredden på en vuxens mans tumme. Byvämma kran låg vid sjön Möckelns utlopp i Helgeån. Traligen ägdes Byvämma kran sist av landskamrer Lundeborg, som ägde och bebodde Byvämma.

1. Kranen blev uthästat och nedrivna i samband

med sjön Möckeln sänkning på omt. 1860-talet. Kraundammen blev uttömd, och numera finnes inget spår av varken dammen eller kvaunen. Bysväma kvaunar ansågs vara bra, och även bra mällahåll = tillräckligt med säd att mala. Oshulls kvaunar, som också låg vid Helgeån, ~~blev~~ blev samtidigt utsatta av samma förödelse som Bysväma kvaunar, nämligen uttömding och isning, även dessa i samband med sjön Möckeln sänkning. Oshull är en gammal kvegård, men ägdes vid den tiden av en Masse i Oshull och Jahanna. Gården är byggd på en hög backe intill Helgeån. Kraundammen låg mittfjärn för gården i än; där finnes numera en vacker stenvälvad bro, där landsvägen Pjälleyd - Bysväma går över. Några lämningar av kraundammen eller grund för kvaunen, finnes numera inte alls.

Vilka som voro de sista mjölnarna i
Byväsna och Öshults kvarnar, vet jag ej annat
än i Öshult var en Johannes. I dagligt tal
kallades han "Haramunkle Möllan". Varken i
Byväsna eller Öshult fanns grypsverk = mala
korngrus. På båda dessa ställen var 11-spanns
stenar = 165 cm. I samband med detta kan jag
~~också~~ nämna att i Öshult har dessutom fun-
nits smedja och färgeri jämte gammalt ål-
fiske. Gustafsfors ligger också vid Helgeån.
I min barndom på 70-80 talet var det den
vackraste gården i P:s församling. Alla
byggnaderna lågo på en holme kringfluten
av vatten. Under min tid har funnits
garveri, färgeri, mejeri, såg och kvarnar.
Före min tid har funnits pappersbruk, dit
min farfars far Petter Halmkvist kommit
som pappersmakaregesäll.

från Östergötland. När pappersbruket lades
ner, vet jag ej säkert. Fågeriet med
stamp byggdes på 70-talet, men mejeriet
senare. Sägen byggdes också på 70-talet.
Alla dessa byggnader jämte fågeriet äro
nu för ett tiugotal år sedan borta. Siste
gavaren hette Wedin. Hans son Gustav
innehade fågeriet, tills det på 90-talet
nedlades. Dessutom finnes på sjäva går-
den inle. en enda byggnad kvar av alla,
som har funnits. Mangårdsbyggnad, ladu-
gårdsbyggnader, magasin och drängstug-
byggnad. Av dessa finns numera inget kvar
utom en märkvärdig källare under man-
gårdsbyggnaden. Taket över källaren består
av flata naturstenar lagda intill var-
andra. Mitt i källaren är en mur av
gråsten, som har formen av ett styckjärn,

Där ena änden av de flata stenarna stöder. Källaren har under länsmannen Blomgrens tid använts att förvara förbrytare i. Numera finns endast mjölnarstugan och kvarnhuset, som byggdes 1876?. En dansk löjtnant Sidenius ägde gården på 70-talet och lät bygga ny kvarn, som var mycket präktigt i sitt slag och allt var bra gjort. Kvarnen hade tre par stenar. Skalar och grynverk funnes också. Stenarna ^{var} samtliga 11-spännare. Två av kvarnarna samt skalar och grynverk drevs av ett vattenhjul. Detta var ett så kallat dubbelhjul d. v. s. tre ringar, således två rader stavar. Den tredje kvarnen drevs med vattenhjul för sig själv och endast en kuggväxel. Till de andra två kvarnarna var dubbel växel.

Olika luckor till vart av dessa hjul
fanns, de kunde man öppna eller stänga
inifrån kvarnhuset. Så oholigt det än lå-
ter så på vintern när det var kallt var
det varmt och skönt att få krypa ner
i hjulhusen och isa upp hjulen, de
blevo nämligen belagda med tjockt is-
lager utom själva skovlarna, som hölls
rena. Hade isen fått fyllt fypa på av
det vattenstänk och ånga, som fanns i
hjulhuset kunde hela vattenhjulet blivit
så tungt att man hade riskerat att axlar-
na inte höll. Man hade en stor ryka
på ett långt skaft och slog och högg bort
så mycket is som möjligt på hjulet.
Axlarna, som var gjutna av järn gingo
i grästenlager, endast i underlager.
Överlager behövdes ej.

Talg begagnades som smörjmedel. Hjulstocken eller axeln på det större hjulet var sammansatt av fyra bjälkar. Varje bjälke var 10×10 tum = 25 cm. Den gjutna axeln av järn, cirka 1 meter lång, var försedd med fyra grova ringar längs hela nålen. Ringarnas grovlek var störst åt ändarna. Själva nålkroppen var rund. Grovleken på axeln, som var cirka 10 centimeter och svarvad till en längd av 10 tum d.v.s. den del av axeln som skulle löpa i lager av gråsten. Nålen fördes in mellan de förut nämnda bjälkarna på ett sådant sätt att nålen placerades precis i mitten av hjulstocken. Det var ju mycket nogat, att axeln gick alldeles rätt, i annat fall

kunde axeln ej gå sval. När järn-
axeln var infälld i hjulstocken,
sattes sex grova svejsta järnringar,
av ~~en~~ $1\frac{3}{4}$ " i tvärsnitt. Ringarna värmdes
och knypptes på axeln. Tre av ringar-
na drevs fram till ungefär änden av
den infällda nålen, med tre tum
emellan varje ring, likaså de tre ring-
arna vid änden av stocken. På samma
sätt fälldes nålarna i båda ändarna
av hjulstocken in. Lika många ring-
ar sattes på andra änden. När detta
var gjort sattes genomgående järn-
skruvar, 4 stycken, ungefär på mitten
av stocken. För att vara säkra på att
de förut infällda nålarna ej skulle
lossna, hade man med ett specialbor,
tvåtumms, borat lika djupa hål, som

nålens längd i var och en av de fyra
ljälkama d. v. s. hålen bouades för ändes.
Hjulstocken lades upp på bockar och
en tum hjule av järn hängdes upp i
en kätting i en hög bock. Runda trä-
pluggar, något grövre än de förut bo-
rade hålen, fäljdes av alla bästa fun-
körne, cirka åtta tum långa med he-
jaren där man ins desad pluggar,
medelst ett lagom grovt runt järn,
som kunde räckta till botten av hålen.
Man drev dylika pluggar efter varandra.
Man hade förut, innan pluggen drevs
in, bouat ett mindre hål, så att plug-
garna förmågen kunde drivas in i
varandra. Så fortsattes plugg efter plugg
tills hålen blev fyllda. Alla pluggarna
9. hejades in så långt som möjligt.

10. Hejaren sköttes av två män och
det sjöngs i takt. Båda ändarna på
hjulstocken förfors på samma sätt. När
detta var gjort transporterades hjulstocken
ut och lades på sin plats. Det in-
re kugghjulet, som var av järn, och
fudelat, kunde skruvas ihop med järn-
skruvar. Vattenhjulet byggdes sedan på
hjulstocken. Tolv stycken bjälkar 6 x 6 tum
laxades ihop om hjulstocken och ki-
lades fast med träkilar. På dessa be-
kryss byggdes sedan hjulet av plank,
som dubbades ihop med trädubbar.
Spåren för skovlarna fick man ju göra
innan löterna dubbades fast. Skov-
larna var av 1½ tum bräder. Två
bräder till varje skovel, som nästan
sattes ihop vinkelrät.

Det var mycket noga med att få
hjulet att gå alldeles lunt, emån skovlar-
na fick gå intill flodbotten för att så
lite vatten som möjligt skulle gå för-
lorat i kraft. Flodbotten gjordes av plank
och följde hjulets form. Det mindre vat-
ten hjulet gjordes på samma sätt, fastän
det bestod endast av två ringar. Det
skulle ju endast lämna vatten till
en kvam. Hjulen överbyggdes med
väggar och ~~tak~~ tak s.k. hjulhus.
Kvams huset fick alltid bestå av under-
och övervåning. I undervåningen
sattes upp två djupa bärstolpar på fast
underlag. ~~En~~ under varje par stenar.
Det går nämligen ej att bygga stenar-
na på ett vanligt bjälklager. Då
skulle hela huset komma i gungning.

12. I äldre tider gjordes alla hjul helt av trä, men under 1800-talet kunde köpas hjul gjutna av järn, i vilka kuggar av trä insattes. Dessa kuggar kuggade i allmänhet mot ett hjul av järnkuggar. Kvamstenarna, som begåtnades här i orten till alla större kvarnar, kom ifrån Höör eller Tjörnarp. De voro sammansatta av delar, som höllos ihop av grova järnband, som kunde spännas med skruvar, en tämligen tjock pappskiva i varje fog. Huru mycket en sådan kvamsten kostade då, vet jag ej. En ny sådan sten togs alltid till löpare (översten). Vad en ny kvamsten väger, vet jag ej, men jag tror, att den väger ett par tusen kilo. Dessa stenar bräts direkt och var nästan

Några av dessa delar voro ofta bemäng-
da med hård flinta, och man försökte
så vitt möjligt få lika hård sten till
en hel kvamen. Hackning och räff-
lor, samt uttag för seglet gjorde man
själv i kvamen. Räfflorna högg man
olika, eftersom löparen skulle gå med-
eller motsats. Räfflorna var ungefär lika
stora i både liggare och löpare. Man
fick hacka upp, särskilt löparen, så att
närmast ögat (runda hålet i stenen) stenen
inte låg tätt ihop, utan att kvamen
kunde ta åt sig säd. När man bytte
ut stenar togs liggaren upp och den
förra löparen lades dit istället. En
bussning av trä passades in i ögat
med så stort hål att långjärnet kunde
gå igenom. Långjärnet, som var svartat

i diameter, var 3×3 tum. I denna lä-
bussning var uthugget fyra spår. I dessa
spår hade man träskycke av mycket hårt
träslag, vittakt eller orel. Dessa delar av
lä ställdes med änden emot lång-
jämnet och var regelbara, så att de
kunde med träkilan drivas åt vilket
håll som helst, för att få långjämnet
precis i centrum på liggaren. Omkring
liggaren byggdes en ring, omkring 10 à 19
tum bred, höjden = liggarens överkant. Räf-
florna på föra löparen passade till liggare
och behövde ej huggas om. I den nya
löparen, blev det helt nya räfflor, som
fick huggas åt rätt håll. Uttagningen
till seglet fick man beräkna ungefär-
ligt. Var beräkningen mycket felstagen
fick man ta upp den nya löparen att

ändra på. Var det bara en obetydlighet kunde man hjälpa det med någon tunn pappskiva. Vi hade herringat gjutet segel. När det blev fast på löparen och kvamen började kanske "ro" d. v. s. hela kvamhuset gunga, fick man ta upp löparen igen och flytta seglet något. Löparen skulle vara så jämnt avvägd, att man ej märkte någonting, när man stod på gaket intill. För var det brukligt med herringat eller herringat segel. Numera har det länge varit brukligt med balanssegel. På dem är det inte noga att lägga ner löparen, förutsatt att seglet är precis i centrum på stenen. När löparen var nerlagd, som på den tiden skedde med en grov tränull med hjälp av en

fämligen grav kätting. Rullen vreds
med tre meter långa hästänger. För en
man var det omöjligt att ta upp en
krann av den storleken. Numera kan
man en långt gångad jämskunt genom
en vidban kansall och en grav sax av
järn, som kunde fanna om stenen och
en man kan själv svänga. och lyfta
den hur han vill. När liggaren och
löparen vore hackade lades löparen
ner på sin plats på seglet och
anpassades så, att den låg så jämnt
som möjligt på liggaren. Krann-
karet sättes omkring löparen. S.k.
ringmjäl breder runt mellan löpa-
ren och karet. Tomrummet måste
nämmligen vara fyllt. Tannat
fall kunde man stjåla från den,

som först fick mala på en my-
hackad kram. Det runda karet
var gjort av stående planklitar
och med två jämband, som sam-
manhöll allt. Hela locket lades på
och skakaen sattes på sin plats
på långjället. Skakaen är ett
trekantigt klyvt järn, som under
kramens gång ständigt skakar
på "skon". Sedan satte man på
lingen, dock först efter att ha
lagt skon på sin plats. Skakaen
passades in i sitt vederbörande
hål på lingen. Skon med sin
läderrem sträcktes med ett litet
vidrbant hjul, så att skon kom
lagom högt. Så var kramen
färdig att börja mala på.

Sedan man fyllt i säd i bingen, bingen var alltid en fyrkantig, haltformig kälåda, för att säden själv skulle rinna från bingen ner i skon, som skakades av s. k. skakare. Inuti bingen var fästade gula knappar för att visa de olika måtten på den säd man öste i bingen. Det skulle nämligen fyllas med 1 stop = $1\frac{1}{3}$ liter per skäppa, som var något mer än ett fat. Genom gattet gick en grov, gängad ~~hållare~~ järnskuv, med vilken man kunde höja och sänka löparen. Skuven gick nämligen ner genom ena änden på lampstocken, kallad så därför att långjämnet stod i en

19.

lampa = lager och hela löparens
tyngd hängde på långjärnet, som
med en stälad och hårdad dubbt
rörde sig i nämnda lampa. Talg
var nästan det enda smörjmedel,
som stod sig på detta ställe. Man
lade litar av talg runt tappen och
så fort tappen började bli värmad,
smälte talgen och rann själv in-
till. Det var mycket viktigt se till,
att smörjan inte fick ta slut, enär
tappen vid värmgång själv kunde
svetsa fast i lampan, då blev
både tappen och lampan förstörda.
Det var arbetsamt, att sätta dit en
ny tapp och dessutom tog det tid
att få den nya tappen tillslipad.
19. Alla kuggar av trä, som gjordes av

hårt träslag, otel eller vittbark, mycket
väl torrkade. Sådana kuggar fick
man ständigt ha i lager till
att kunna sätta in i både trä-
och järnhjul. Kuggarna fick vara
så långa, att de räckte igenom
den hjuling, de skulle sättas in i.
Alla kuggar fick fästas på insidan
med en bakkil av lika hårt trä-
slag. På varje kugg var nämligen
utskuret ett bakhuvud och det gick åt
lika många kilor som kuggar.
Man fick tillse, att ingen kil loss-
nat och fallit bort, ty då kunde en
kugg lossna och falla ut. Skulle
på samma ställe två kuggar lossna
kunde hela hjulet rivas från
kuggar på en gång.

Vid ena sidan av kvarnen var byggd en s. k. tullkista, som gick nära golvet i nedre våningen där det var fyra (4) små luckor som samtliga stängdes med en järnstång och hänglås. Dessa luckor var för iltappning av säden. I nämnda kista fanns fyra (4) fack, för råg, korn, havre och slösäd. Vete fanns ej att mala på den tiden. Varje fack rymmande ungefär fem (5) tunnor. Över på kistan var brattformiga hål till varje fack. Mal-lönen betalades alltid med säd, aldrig med kontanter. Den som köpte säd av mjölnaren fick den alltid tullfri malen. Den vanliga mal-lönen var ett stopp per skäppa = ($\frac{1}{4}$ kl. nägot öfr.)

Sit korn som skulle beskalas och
malas till gryn eller skrämjöl togs
dubbel tull. För råg som skulle mäsas
eller toppas och malas till mjöl togs
ett och ett halft ($1\frac{1}{2}$) stop per skäppa.
För agnar, korn och havre togs till
efter gottfinnande. De voro i alla
fall väldigt lösa, dock förekom det
nästan varje dag. Mala agnar kunde
man ej göra ensamt, utan en fick
ösa i "ögat" med skyffel.

Mjölvarn fick hålla "ögat" rent, så
att kvarnen tog till sig agnarna.

Ville man inte mala agnar och
slösäden, fick man ej den rejäla
säden. Jag var mjölvarndräng där
på 1890-talet. Den mjölvarn som
då hade kvarnen, hette

22.

22.

Mils Petter Persson och född i
Göteryds församling. Han erlade
arendet med tre fjärdedelar ($\frac{3}{4}$) utav
tullen och hade själs $\frac{1}{4}$ -del för sitt
arbete. Det tillkom konungaren att
göra nödiga reparationer och under-
håll. Det var den enda konung i för-
samlingen där mjölnaren malde
för var fjärde kopp. Övriga konungar
inom församlingen var det brukligt
med var tredje kopp, och de minsta
konungarna malde halv kopp.

Den nybyggda konungen i Gustrofs
arendrådes av Johan August Wellde
1875. tillika med ålfisket,
för det dåtida stora ålliga arendet
av tre tusen (3000) kronor. Trots det
stora arendet inköpte han en

lantgård efter endast några år.
Hans far och bröder övertog kvarnen
men ej arrendet utan malde för
var fjärde kopp. Efter dem kom en
mjölnare Ingemar och efter honom
förut nämnde Nils Petter Persson.
Hälsket tillföll ägaren då förut
nämnde Velde uppkörde med
arrendet. Hälsket var givande på
den tiden, man kunde på en morgon
ur ålkistan plocka upp ända till
70. till ålar, som gått dit under
natten. Dessa oro endast stora
ålar, de små gick igenom. Dammen
var ju då lagad och tät. Dammen
är för övrigt samma damm som
finnes än i dag, fastän påbyggd och
tätad.

24.

24.

1875 års korn byggdes av en byggmästare Örn, jag tror från Jämtland, en mycket kunnig och duktig byggmästare. De höga murarna av gråsten står än i dag lodräta som när de byggdes. Ström och vatten har ej förmått att rubba något. Min far som var kunnig i både trä och stenarbete var med hela tiden under byggandet. Den nya kornen byggdes inte riktigt på samma plats som den gamla 1600 talts korn stod. En tid mellan dessa kornar fanns det där ett pappersbruk. Min farfars far korn dit som pappersgille (Petter Holmgren?) En avloppskanal nedan för den

nya kvarnen grävdes med slät och
jämn botten cirka åtta meter bred
med lodräta murade grästensväggar
som annu i dag står lika raka.

I början på 1900 talet inköptes
gårdens, kvarnen och fallen av
ett bolag. Kvarnen ändrades om
till kraftverk. Vattenhjulet bort-
togs och ersattes med turbiner.
Bakken blev höjd fast tämligen
professoriskt. Bolaget förmådde
ej driva rörelsen, utan allt
sålades till Sydsvenska Kraft A. B.
som rivit bort alla hus, utom den
gamla mjölnarstugan och det
gamla Kvarnhuset samt den
gamla ålhistan. Kvarnhuset får
väl stå till det faller.

Strandägarna i Norra Osmaköyr
vilka var ägare till stranden
andra sidan än förde process med
Lydkraft om äganderätten till
halva gattet. De förlorade dock
i alla instanser, på grund av
ett mycket gammalt köpekon-
trakt som hittades.

Det svåraste man kan mala
på en vanlig korn är linfrö
även dåligt torkade ben.

För fisk mjölnaren ofta mala
linfrö till foder åt kalvar.

Benmjöl fanns ej att köpa
utan de som samlat ben, lät
mala dem hos närmaste mjöl-
nare. Det är inte lönt för en
nybörjare att försöka sig på

att mala linfrö för det dröjer inte
fem minuter förrän kvarken är
"dejinad" (blivit deg). Att "dejna" menas
att alla de fördjupningarna som
finnes på kvarkstenarna, fyllas med
olja och fett, så att både liggare
och löpare är som en blank
bordskiva. Då tar inte kvarken
till sig mer, och på en minut
blir det så varmt att det är risk
att det tar eld. Att mala en-
bart linfrö är omöjligt utan
det skall blandas med hälft-
ten säd, kallt korn. Har man
slagit på linfrö får man inte
gå från kvarken det minsta
utan ha örnen alltid på hel-
spänn, då ljudet ändras ifall det

"dejnade". Då en korn har "dejnat" är det omöjligt att mala mer förrän stenarna blivit harkade. Är den bra dejnad blir inte stenarna riktigt på två eller tre harkningar, så att man kan mala brödsud. Man vill gärna ha några skoffor torra och vassa kornagnar till hands då man slagit på linfrö. En skoffa agnar kan torka upp om det sker ögonblickligen då kornen ändrar ljud. Då man blir van hörs den allra minsta förändring i ljudet om än flera stenas är i gång samtidigt. Någon obehörig kunde inte ändra något utan det hördes t.ex. lätta eller tynga stenarna

eller ändra så de skulle få fortare
malet. Drog de upp damluckan en
pinn hål för att som de trodde få
fortare vhalet hördes det med det
samma. Helt lärde man sig att
höra. Om man satt i kvarnkam-
maren och höll på att vinna
måga ören i kortspel, hördes ljudet
av allt från kvarnen. Tiden gick
fort och det var brädska många
gångar, lite historier hade man
lärt att berätta själv och så
lyssna på andra. Håll mjölnare
som jag personligen lärt känna
under min 84-åriga levnad
ha alla varit intelligensta, glada
och vakna. De mjölnare jag
känt i Fjätteryd, Götteryd,

Hamneda och Stenbrohult är
Hanse i koarmen Traryd, siste
mjölnaren där på 1890 talet.
Han hade förlorat alla sina
fingrar på vänster hand i en kugg-
växel, men hade dock lärt sig
spela fiol till höger d. v. säga skötte
strängarna med höger hand, trädde
in handloren i stråken och skötte
den med vänster hand. Vi spelade
tillsammans på en tävlan. Han
var nära 70 år och jag 30 år.
En brorson till honom Adolf Levin
i Traryds koarm spelade också
fiol. Hans bror Oskar (rekrytkam-
rat till mig) spelade fiol. Han
var siste mjölnare i Traryd.
I div. Stenbrohult var en duktig

32.

mjölmare "Kotta Ingemar" även
han spelade fiol fastän han för-
lorat alla fingarna på höger hand
i en linoljaress i Diö. Jag tror
den siste där. Han hade så mycket
hoar av tummen att när han
stuck in handloven mellan
strucken och taglet kunde han hålla
något med den. Jag innehar ännu
efter 67 år en fiol som jag köpt
av honom. Jag har en annan
gammal fiol till som varit hans
någon gång, den är nog bortåt 300
år, kalsen var nära nog upp-
sliten, så jag lät laga den i Skelmö
för 50:-kr. Den är nu omkring
40 år sen. Ingemar var den
gladaste bland glada och hade

32.

en då för tiden oräntligt bra sångröst
jag kan ännu höra honom på lördags-
kvällar i skogen när han gick
hem. (Han bodde i Skmhult) gick
den 1 1/2 mil långa vägen lördags-
kvällar och söndagskvällar.

Han hade simmat över sjön
Mörckeln från Diö till Byvårna
med kläderna hopbundna på
ryggen. (se kartan) till sin fästmo
senare hustrun Maria som då var
kammarpiga hos Landskamrer
Lundeborg. Han hade då ej förlö-
rat handen men i ^{all}fall stor-
simmare. Men en prestation var
att lösa eller knyta säckar
med en hand, bära säckar
eller laga en drivrem sätta

Förut nämnde Kotta Ingemar var
innan han var mjölnare i Sjö
mjölnare i Gustavsfors. Efter Ingemar
kom till Gustavsfors förut nämnde
Nils Petter Persson och var där i
många år. Övanskap med ägaren
Ryttmäst: Lind av Hageby. På
denna orsak blev det slut för
Nils Petter Persson och efter honom
kom före soldaten Petter Elof.
Sjökvist, vilken blev den siste
mjölnaren i Gustavsfors. Han dog
år 1953, 86 år gammal. Sjökvist
var född på Gustavsfors ägor.
Han fick bo i den gamla mjölnar-
stugan gratis till sin död.
Hustrun lever ännu, är den äldsta
i församlingen. Den stugan är

den enda bostad som finnes kvar
på gården. I min barndom fanns det
elva - tolv hus.

I Hobborslätt vid den s.k. Lillån
fanns kvarn och sirkelsåg. Där var
två par stenor 10 spann tror jag
samt grynverk. Kvarnen ägdes av
Ola Bengtsson. Förste mjölnare jag
minns där var Petter Lågere som
bodde på ett litet torp under
Skövlehyttan. Han dog 1876. Efter
honom kom Petter möllare i

Stillebygden som dog på 90 talet.
Efter honom kom Ernst Johansson,
en kusin till min hustru. Han blev
den siste mjölnaren vid den
kvarnen. Kvarnen brann nämligen
upp i början på 1900 talet. Blev

ej uppbyggd igen.
Huspholmen vid Helge-å och på
gränsen till Göteryd var kvar med
två par stenar $10\frac{1}{2}$ spann samt
grynnorh. Hur gammal kvarnen
 varit vet jag ej, men ett par hundra
år skulle jag tro. Den ägdes sist
av Per Lönnegren som dog ogift
och ärvdes av hans syster Jenny
även hon ogift. Fastigheten och
fallet köptes av H. B. Lydkraft
i början av 1900 talet som är
ägare nu. Med tiden blir det väl
utbyggt till kraftverk.
Lydkraft äger västra stranden
från Lönneberga i norr till och
med Huspholmen i söder. En
sträcka på över en halv mil.

Styrholmen har länge ägts av
släkten Lönnegren. Jag har sett
flera gamla gravstenar med det
namnet på Pjätteryds kyrkogård.
Efter Per Lönnegrens död kvarnen
och bron över ån, som byggts och
underhållits för kvarnens räkning
det kan bli ett tämligen bra fall
genom invallning några hundra
meter på östra sidan av ån.
~~Fästa~~ Födra Osnaköjns kvarn
(nu Fredriksfors) fem hundra meter
norr om Styrholmen brann upp
för 35 år sedan. Kvarnen ägdes
då av Johan Johansson som på
80 talet ombyggt den gamla kvarnen
Hans bror Carl var ägare och mjöl-
nare där då jag gick i min

första småskola i Osma förs 1878.

Skolan var i ett vanligt bostadshus
beläget strax intill kvarnen.

Vid tiden när jag gick i skolan var
där även ramsåg, (den enda i försam-
lingen) med en klinga. Rammen
var kopplad direkt på vatten-
hjulet. Stocken matades fram
av en anordning av trä över
rammen, som gjorde så att en s. k.
båthake slägs i stocken.

Kvarnen var efter ombyggnaden
bra med två par stenar (11 spann)
samt grynverk. Endast halva är
fick tas i bruk. Vid andra stranden
var smedja med tre kamrar
och gjuteri. Borta allt sedan 90 talet
Endast lite av dammar men kvar.

I de sex hittills nämnda kornarna
var s. k. kornkammare med
eldstad och bräns. Den som malde
hade var tredje kopp utom i Gustafs-
fors där det var, var fjärde kopp.
Därför att det var bättre kraft och
korn och bättre "mållakall"
(stort område)

Mjölare i Osmaköps har under min
tid d. e. s. 1871 till 1930 varit

Möllare-Kalle (ägare Johan Johansson)
senare ägare Willgot Pettersson
och sist före bränden Carl Andersson
Fallet och fastigheten inköptes av
Bruksägare Fredrik Lönner
Skm. h. u. Kornen uppbyggdes
i 3 våningar med vatskorn och
sikt-korn. Han lät inlägga vatten-

turbin för kraft. Vårn här får endast halva år användas. Efter ågaren kallas kvarnen för "Fredriksfors".

I församlingen finnes nu endast Fredriksfors och en kvarn i Lönskuet. Den senare med ett par stenar samt vals och sikt. Kraften är elkraft.

Det lär ha funnits 38 st vattendrivna kvarnar i församlingen, men jag känner till endast 18 st som jag tänker beskriva något.

På Ormakulla ägor nära vägen Klörkuet - Kungstorp har funnits en örfallskvarn. Den enda sådan i församlingen. Från en bäck västerifrån har vattnet sökt sig till den s. k. drivån mot söder. Då bäcken som förr nog varit tämligen vattenrik

(nu alldeles torr lagd)^{och} bildat ett bra fall,
kanske örer fyra meter utan vidare
dammar. Där hade man timrat ihop
en träränna så lätt som möjligt, fäst
vattnet in i den och ut örer stupet
där vattnet föll örer ett s. k. örerfallskjul.
Det kul har nog varit upplagt på
bänkar av trä, ty inga lämningar av
grundmurar kan upptäckas.

Skjulet kan ha varit örer 4 meter i
diameter, vilket var bra för örerfall.
Där måste ju varit kuggväxel.

Ett sådant skjul med tätastor-
lar erhöell sin kraft genom vattnets
tyngd. Sex fyllda skoolar med 75 liter
i varje blev ju 450 kg. och den tyng-
den förmedlat till ett kuggskjul
vårte kraften ofantligt.

Vid långvarig stark köld kunde man
säkerligen ej mala. Ovanför synes
lämnningar av en liten damm, som
måste ha funnits i reserv. vid olika
vattenmängd. Två luckor måste
ha funnits nära kvarnen, för att
kunna leda vattnet dit man
ville. Den som malde kunde ju ej
springa 50 meter för att sätta igång
eller stanna kvarnen. Det hölls
fjerr för att vara det kraftigaste
vattnet efter mängd med översfall.
Man hade inte då turbiner, annars
kunde man ju där fått fyra meter
över turbin. Var det vatten nog till att
fylla skovlar på en och en halv meter
så blev det kraft. Kvarnen har varit
en bland de större småkvarnarna.

Jag såg för 53 år sedan, läparen ligga
nästan övervärt och jag tror nog den
 varit åtta spann. Den är säkerligen nu
 alldeles övervärt. Man har kanske
 kört dit båda stenarna med stutar
 från Skåne. Det var nämligen ej grä-
 sten från Småland, den dugde ej utan
 till hemkonarna. Nu för tiden gjutes
 alla kvarnstenar, de kan ta dubbelt
 så mycket såd utan att bli varma
 och inte kackas på långt när så ofta
 som för. Alla stenar var ej lika bra
 att mala på, det berodde på stenens
 beskaffenhet, men i stenbrotten för-
 söktes få delarna av samma block.

44. Till samma kvarnsten, men de fick
 passas så att skärningen blev lika
 på alla delar. Det går inte att

sätta samman en tredelad kornsten
av olika sten, ej kaller sätta en del
på kopp och två på bröst eller bröst-
om. Massan till gjutningarna stenas
måste vara väl blandad och lika i
alla delar. Hur stort kornhus, eller
andra anordningar det varit kan ej
sägas, eller om s. k. långjäm varit
av trä eller av järn, men väl måste
det varit. Överbyggnad öfver ett sådant
hjul är ju alldeles onödigt. Det
finns vid platsen ännu i dag ett torp,
fäst ombyggt, som kanske just varit
mjölnarslugan. Inga lämningar efter
hus finns ^{längre} i närheten. Nu är det
dåligt med vattenflödet, men det
har säkerligen varit en bra korn
på sin tid! Kanske ej kunnat

45.

ben mala ej heller ugntorkad hade.
När nämnda korv byggdes eller när
den rivits eller om som malet där
kan jag ej säga. Det lilla torp som
är där har kallats Löörens och senare
"Löva Lissans" på 1800 talet.

I Klöckhult är två gårdar där husen
legat intill varandra, alldeles bakom
husen är annu en liten bäck,
(större förr). Båda gårdarna har haft
var sin liten korv endast 75 meter
från varandra. Båda dammarna
finnes ännu, fastän den övre mycket
raserad. Någon nämnvärd vatten-
reservoar kan ej ha funnits. Den övre
korven har såhelt varit en s. k.
skvalkorv, stående kjuv, och
löparsen hängt på vattenkjuvets axel.

och skovlarna lodrät. Det har varit
lägt fall för den övre, och vid sådana
ställen byggdes "skoaltar". De kunde
drivas med mindre stark ström,
därför att vattnet verkade på
många skovlar samtidigt. Man satte
ständigt klyoda stockar så tätt som
möjligt och tätade bakom dem.

Så kunde halva hjulet byggas inne,
och nästan allt vattnet verkade.

De kunde ju ej gå fort men lant-
brukarna var därefter. Man kan
väl tycka de hellre skulle kunnat
enats om att bygga en bättre
kvarn, ty för en kvarn kunde det
blivit önskvärdt. De voro ändå bero-
ende av varandra när de skulle
mala, Om den övre höll vattnet

kunde ju den andre ej mola.

Den nedre kvarnen har såkunt
liggande hjul och växel, där har
nämligen varit bra fall och är ännu
hög damm, men någon vidare
reservoar har det ej varit. Jag har
för en 60 år sedan sett en kvarnsten
som användes som trädgårdsbord.

(Den gård som denna kvarn tillhört
äges för närvarande av amuseens
Josef. Karlsson Lund.)

Vilken kvarn stenen tillhört är svårt
att säga, den var omkring sju spann,
antagligen till den övre, då jag tror
att det varit något större stenas
i den nedre. Sådana små kvarn-
stenar voro ej sammansatta av
delar utan tillbyggna av

gråsten och ej av riktig kvarnsten
den senare fanns ej här. Knappast
några riffel gjordes i kvarnstenarna
på den tiden och de voro för lätta
att mala otorkad säd på.

Dessa kvarnar ha nog inte varit
i bruk sedan i början av 1800 talet.
Det var inte långt till större kvar-
nar i Diö, Brännhult och Möllekulla
i Stenbrokults socken.

Hur tullen erlades vid dessa små-
kvarnar är mig ej bekant, men
säkert ej med kontanter.

I Bökhatt skall ha funnits en
liten kvarn men lämningarna
efter den har jag ej sett.

I Hökhatt har varit två små
kvarnar, intill vägen Bökhatt —

Ljungby. Den ena ungefär 15 meter
från vägen, den har varit skovall-
kvarn. Nedanför omkring 150 meter
har varit en större och bättre kvarn
där ligger ännu ena grundstocken
kvarn till dammluckan. Där har
 varit en stor bra vattensamling
på sin tid. Nu är den som de flesta
uttorkad. Vattnet har genom dike-
ning letts andra vägar. Där har
 varit tämligen hög damm, och inte
så dåligt fall. Hur stort vattenhjulet
 varit är ej lätt att säga, men
kanske bortåt tre meter i diameter.
Breda hjul fick det inte vara,
det tog för mycket vatten. Hvar-
nas storlek vet jag ej men kan
ha varit 9 spann. Våra fäder

har haft ett tungt arbete, med att
bära ihop sten och jord till alla
dessa många dammar. Inga stenas
är större än att två man kunnat
bära dem på bår.

Vid en större bäck som rinner
från socknens södra del och rakt
åt norr från mossar och moras
har varit inte mindre än fyra
kvarnar efter varandra. Den första
och sydligaste i "Kvarnatorp". Om
där varit skott eller liggande bjäl
vet jag ej men troligen det förra.
Såttet var ju inte så mycket i
början i bäcken.

Några hundra meter från Kvarnatorpet
är en liten ensam hemmansdel
kallat "Liarna" mycket högt på en

laske. (Hävar mammet) Där vid samma
bäck har varit en tämligen bra
koarn. Hur stor den varit kan jag
ej säga men möjligen bortåt nio
spann. På denna koarn har malts
till 60-70 talit. Jag har som pojke
en gång varit inne i det lilla koarn-
huset, men kjulan var då borta och
även dammluckorna. I dammen
rymdes mycket vatten. Nu igen oxen.
Fallet har varit rätt bra, kanske
något över en meter och inte något
bakvatten, det spelade en stor roll.
Det var den näst sista av småkoar-
narna som varit i bruk inom socknen.
Om den varit s. k. skvaltkoarn kan
jag ej säga, troligen ej antagligen
med liggande kjul. Den som sitt

malde där var en Jöns Nilsson och
för honom Jöns Jakobsson.

En senare ägare Johan på Liarna
vet jag ej om han malit. Koarnu
är borta för mer än 70 år och dammen
raserad. (En märkning Koarnatrip låg
norr om Liarna)

Några hundra meter norr om Koarna-
trip har varit två små koarnar för
långt tillbaka. Den ena av dessa blev
ersatt ^{med} en ny och mycket bra koarn,
av ägaren till gården Grävlingssås
omkring år 1870 Isak Lönnberg.

Han lät bygga en vacker och bra
damm och byggde själv koarn och
såg (cirkelsåg). Han var väl den
ende som hade gesällbrev i trä-
arbete. Någon jordbrukare var han

inte och inte hade han räknat ut
den rätta bottenmängden. Den mot-
svarade inte åtgången. På grund av
för lite att måla och huondsakligen
bottenbrist gick det mycket dåligt
med ekonomin, och det dröjde inte
många år förrän Lönberg fick
lämna den lilla gården och den
välbyggda kvarnen. Den mest
välbyggda kvarn som jag sett
eller hört talas om. Lönberg kunde
inte lämna något dåligt eller
illa gjort arbete ifrån sig.
Han med familj fick flytta
till en liten stuga. Kvarnen och
sågen fick förfalla. Jag var inne
där en gång medan den ännu
stod kvar. Helt var väl hyllat

fint trä med fasade fullkantiga
bjälkar, väl gjorda konsoller som
kushällare. De två pelare som
burit upp stenarna, var hyvlade
och putsade. Runda med vackra
pelaster. På övre ändan.

Kvarnkar och bingor som skulle
kunnat stå i ett gemensamt.

Kvarnstenarna var hämtade i Höör
och kördes till platsen med oxar.

Stenarna var 10 spannar. Ej mycket
stötta stenar av den storleken
kan malas vilken säd som helst.

När det slutades mala i den kvar-
nen vet jag ej men mellan 75-80
talē tror jag. Den hade stått
obrukbar länge när jag var inne
där. Det var innan jag själv

arbetat som mjölnardräng. Den
revs ner när den länge stått till
förfall. Nu för tiden är det vid vissa
tider inte något vatten i bäcken.

Isak Fönnberg hade endast en son
som ännu lever 82 åring, även han
en mycket duktig träarbetare. Allt
skall vara som ovan i höj.

Bäcken som nämnda kvarnar låg
vid kallades "Brännefalls bäck"
och rann ut i Kalv sjön.

I Ruke vid Lillån har varit en kvarn
hur stor är jag ej säker på, men då
det varit god vattentillgång och bra
fall har det varit en tio spann.
Det lär ha varit en hjulkvarn.

Den revs vid sänkningen av Visjön
i mitten på 1800 talet. Delar av

dammen finns kvar ännu. Den har
troligen varit den nordligaste kvarnen
i socknen. Den rinner i norr-söder.

Några hundra meter nedanför i
Stenshult har varit en liten kvarn
har nog brukats under 1800-talet.

Dammen är nästan borta. Där togs
till kyrkobygget 1834-1835.

Har varit dåligt fall och säkerligen
liten kvarn.

Det var svårt att mala i en kvarn
med endast ett par stenar, på den
tiden folk ville ha agnar malda till
svinner. Det kunde ju komma en med
säck kornagnar, en med en säck
kavreagnar, och en annan med en
skäppa råg eller korn. Man kunde
inte slå på råg efter kavreagnar

och inte byta ringmjöl, det görs endast när man tar upp kvarnen för karkning eller annan orsak.

Den som malde fink ha någon kappe såd att slå på av sitt eget. Man kan inte mala brödsåd på en mycket stor kvarn, ty skall man klämma den blir mjölet gärna gnidit och svårare att baka av, eller blir mjölet spetigt. Ett riktigt mjöl skall vara så det rinner ur handen som fin sand och inte som en mjuk snöboll. Ny råg (första skörden på året) kan vara svårt att mala om den är dåligt torr och dåligt mogen.

Det går lätt att "dejna" och sådant kan ej malas till fint mjöl.

Vår kvarnarna: Oskult, Byvärma

och Pruke. bleo utlösta och risona
lick byfolket lüngit i norr 1 1/2 mil
till närmaste kvarn, som var
Gustavsfors. Det var många som bar
sin säd till kvarn för. Man
hade s. k. bärsäckar. De voro mycket
långa och smala, ungefär som ett
bytberr. En kil insydd i säckens
öppning för att den skulle kunna fästas
på mjöltrumman i kvarnen.

Med en sådan säck kunde de gå utan
att hålla i den. Det brukades ären
delas på innehållit i en säck, och
med ett band knyta hårt. Man delade
alltid så att det blev lite mera bak.
än fram. (Alltid tjusen fram. (öppningen
på säcken) Ett bara eller köra säckar
arigt var ej tillåtit. Det var farligt

för havande kvinnor om man mötte
sådana. I min barndom var det många
som bar till korn om de än hade kor
eller stutar att köra med. En mils väg
var inget för de gamle att gå.

Jag vet att jag malde flera gånger
åt en fattig gumma, som hämtat
sitt korn vid kyrkan i Fjätteryd.

Lädesmagasinet var flyttat till
kyrktornet en trappa upp. Tilldel-
ningen var en skäppa ($\frac{1}{4}$ hl.) per må-
nad. Gumman kallades

"Kvicks Johanna". Hon hade nära
en mil till kyrkan, från kyrkan
till kornen i Gustavsfors en halv mil.
(gammal mil) Så fram och tillbaka
hem blev det 3 mil. Så hade hon
burit sin säck de två milen. Hon

bodde i en by som hette Lindhult.
(Starkars människa) Det gick ju inte
att gå allt det på en dag utan hon
gick övernatta någonstans.

Jag kan inte minnas om jag tog tull
av hennes lilla säd, men det är nog
troligt. Jag skulle gärna vilja återbetalt
det om det hade varit möjligt. Det var
så sent som på 1890 talet.

Johanna var den ärligaste, rättfärdigaste
och snällaste människa jag talat med.
Framförallt fullkomligt nöjd och tack-
samt. Hon bodde ensam i en mycket
liten sluga. Det var hon inte ensam
om inom socknen. Men hennes förnöjda
sinne och förtrostanfulla kopp,
är säkerligen inte många givet.

62.

Väderkvarnar har ej funnits inom socknen mig veterligt. Endast en vet jag som byggdes. I slutet på 90 talet lät Håradshöding G. Heintze, som då var ägare till Öjhults gård uppföra en stor väderkvarn för gårdens eget behov.

Den var av skånsk typ. Om den gick något kan jag ej säga. Den blev inte gammal, rebs i början på 1900 talet. Det är vad jag vet om den enda väderkvarn som funnits här. Väderkvarnar kan inte gå här bland backar och skog. Här är ingen slät plats utom sjö och mossar som ringlar sig hit och dit.

62. Ingeniör Lüttiger lät bygga en

väderkvarn i Skmhult ungefär vid
samma tid och den fick lika kort
livslängd ännu den. Han byggde
även en filfabrik med kraft av
vinden, lika kort blev den.
Här är och har varit så god till-
gång till vattenkraft varför
vattenkvarnar dominerat.

Jag kan nämna vad de olika
delarna heter som hörde till en
vattenkvarn.

Vattenhjulet, hjulstorken, armar,
ringar där skovelarna var fästade.
Nålar antingen av trä eller järn.
Väldynor antingen av trä eller
grästen. Var det trä nålar fick
den ligga i trä, var det järn nålar
låg den i sten. Smörjningen var

i båda fallen med talg. Några
bitar talg inprä axeln gjorde ju
att om målen blev varma, smälte
den på talgen och smorde sig själv.
Man fick se till att fåglar eller
rättor ej plockat bort talgen.

Var det kvarn med dubbel
växel kallades det hjul som
satt på hjulstocken "Kronhjul"
och det hjul som det kuggade
mot "Krondev". Sen var det
devhjul som kuggade på
lyktan (det hjul som satt på
Långjärnet). I äldre tider allt
av trä, senare krondev och
lykta av järn.

Långjärnet var på löparer
hängde var av järn, förutom

vid de små skvaltorna där
löparen hängde på bjulstocken
som stod lodrätt uppr och ned.
På dem kunde ju ej under
tappren smörjas, men kunde
keller ej gå varm i vattnet.
Sikadant här var det i äldre
tider allt av trä, men på
1700 talet började man med
järntapp (nål) som gick i
grästen. På skvaltor kunde
man ej lätta eller tynga
löparen utan med träkilas
höja eller sänka liggaren (under
stenen). Lyktan på kvann
med växel måste kunna lyf-
tas (ropplas av) på långjämnet,
65. så att man ej behövde orda

vattenhjul för att vrida löparn
så man skulle hacka eller lägga
ner löparn. Nedre långjärnstappen
av hårdat stål stod i ett lager som
kallades lampan, även den smordes
med talg. Då tappen blev varm
smälte talget och smorde tappen.
Om talgen tog slut kunde tappan
bliva så varm att den smälte
fast vid lagret och oreds av.
Två starka pelare uppbär tyngden
och lampstocken var fästad i
dem, och kunde med kil, hävarm
eller skruv lättas eller tynga
kvarmen. Skruven kallades lätt-
skruv och måste vara placerad
intill kvarmen där uppe, så
att man fort kunde ändra

66.

efter behov. Runda kålet mitt i
stenen kallas öga. Fyllningen i
liggaren kallades för bussning och
var av trä, med fyra delar av
hårt träslag med ändarna mot
långjärnet. Flyttbara mot eller
från långjärnet och utan annan
smörjning än lite talg någon
gång. Går löpararna illa måste det
avhjälpas annars gick bussningen
varan. På en fyrkant i långjärnet
sattes seglet. Det kunde vara
trévingat eller trävingat. Senare
tid kallades det balanssegel.
1955 är alla glidlager ersatta med
kullager och kugghjulen med
kilsremmar. Nu finnes i för-
samlingen endast en kovan

driven med vatten i Osna köp.
(Fredriksfors) mot alla de många
som förs har funnits.

Bingen ~~ett~~ som karit stod på var
av grovt trä eller plank. Runt ligger
kvarmring i jämn höjd med liggarns
plan. Karit av stände bräder 10 cm
vidare än stenarna. Över på karit
locket av starka bräder. Man skulle
gå på detta med en "tunn" råg på
ryggen och så sin egen tyngd.

innan man satte på seglet, när man
skulle lägga ner löparen, lade man
en stor täckning av läder. Detta
täckte hela busningen och med ett
väl passande hål för långjärnet.
Detta för att skydda för grus och
damm. Seglet sattes därefter på

Löparen lades på sin plats och
skakaren likaså. Karet därefter och
ringonjöl lades runt löparen
och sedan locket. "Skon" den lade
som skakaren slår på för att säden
skall rinna lika och jämt.

"Skon" kan lyftas upp eller ner
med en läderrem som kunde
läsas fast. Mjöllet kom ut i mjöl-
trumman och ner i säcken.

Så var det dammluskan som
kunde lyftas eller sänkas.

Överbyggnaden över vattenhjulen
kallades för hjulhus. Vid en å
med riktigt vatten fanns alltid
en s. k. sump, av plank eller
jord. Där hade man möjlighet
att stänga för vattnet ifall

mågot fel skulle uppstå på damm-
luckan ~~stilla~~ på tennhjul. I annat
fall var det omöjligt att stanna.
Och med den gamla sortens kugg-
växel kunde gick det ej att koppla os.
Hur länge "Skalarsten" har funnits
vet jag ej men säkerligen ej förrän
mitten av 1800 talet. Förut malde
man gryn av råg eller korn oskalat
oftast på kornboden. Skalaren är
en sten av samma form och
storlek som en stor slipsten.
Skallet slipas av kornen. Vete,
råg och korn kunde skalas på
en sådan, ej havre. Stenen kacha-
des ej ofta 3-4 gånger om året. Den
drogs med rem och 5-6 gånger så
70. fort som en kornsten.

De bärsäckar (länga och smala) om-
nämnda förut, var alltid starka
hemsnoddla säckband av linnan.
Alltid fastsydda vid alla säckar.
I de säckarna rymdes sällan mer
än två skäppor ($\frac{1}{2}$ hl). De var mycket
bra att bära, de låg på axeln utan
att hålla i den.

Att bära en vanlig säck var svårare
om man än knöt ett band på
mitten. För att inte trycket skulle
bli hårt över bröstet då det var lång
väg, en mil ofta mer, var det van-
ligt att man delade så att
det blev mera säd eller mjöl
på ryggen. Det delades med ett
band eller vred man säcken ett
halvslag just där delningen

71.

71.

skulle va. Folket blev vana och
hårdade att bära.

Det var för inte oräntligt att
~~fatta~~ någon åtog sig att bära till
koarns åt en annan, för endast
lite mat. En sådan var
"Hunes i kaven" (Sönders i Hagen)
Han kunde komma barfota och
ha gått över en mil utan att ha
vilat en enda gång. En gång
minns jag han kom barfota i
snön, det var milleväder förtis
men fötterna var svullna och
blåbrusna klockan 6 på morgonen.
Han hade då gått från Rönnsköps
till Gustavsfors ungefär en gamm-
mal mil. Det tog för tre timmar.
(Stackars människa)

Det var så sent som i min barndom
att de flesta stugor, torp och små-
gårdar, inte hade någon körbar väg
och ingenting att köra med. Inte
ens den minsta dragkärra, knappast
en trädröj (hälke) på vintern.

I byn Skärshult fanns 14 bönder och
torpare, endast en av dem hade
stutar så han kunde kört till
kvarken, men även han bar oftast.
Men alla åt det de hade och sjöng det
de kunde och var nöjda.

Jag har varit hos dem alla och gjort
bräskor, när jag var 16 år.

En gammal, efter dåtiden sett främogen
bonde, det sådes att han hade en
tunna guld = 60.000 daler eller 10.000 kronor.
Han hade säkerligen aldrig kört till

till kvarn. ~~han~~ Vid den tiden jag var
mjölnardräng på Gustavsfors hade han
en ung piga som alltid bar till
kvarns. På hösten hade hon alltid
äpplen till mig. (Det hör kanske inte hit)
Hon hade en halvmil ^{ett} gå från
Skövlehylltan till Gustavsfors. Det enda
goda var att när de bar så, hade
de aldrig några agnar med sig.
Alla som var körande till kvarn
tittade lite smett om det kom många
bärande, det var nämligen en gam-
mal sed att de bärande gick sticka
mellan med sin säd. Var det då
kallt till på köpet, och viden var
stut i kvarnkammaren, då var det
snart bara sura minas mellan
åkarbrävarna. Det var sällan brukligt

Lämna såden i kvarnen och hämta den en annan dag. Ej att undra på när många hade omkring 30 ml eller mer fram och tillbaka, och körde med stutar. Under 1800 talet hade nästan alla som körde till kvarnen s. k. "kvarnahäskar". En lätt och ofta smäcker häcke att sätta på vagn eller kälke även på trädröj.

Det var bräder till båda gavlarna och spolar (pinnar) på båda sidor borrar i bottenramen och överst en rund eller fyrkantig träslå. Hövden borrar för pinnarna, men fick ej vara genomborrad på övre sidan. Sidorna lutade mer eller mindre utåt. Botten var av ett par tunna bräder. Höjden omkring 30 cm.

mycket lätt och praktisk. En åk-
bräda med ett par klackar på brädan
för att inte åka åt sidan, kunde man
sitta och åka. Hårken fick ej vara bred
omkring 65 cm. i botten, annars var det
svårt att vända vagnen. Längden omkring
2.5 m. Det var lagom att lägga två
särkar i botten efter varandra och
så två på var af dem också på
längden, med banden framåt
och tjusarna bakåt. Det var alltid
mycket noga, och om en särsk.
leder på trären över mitten
skulle bandet vara till vänster
i körriktningen. Den sidan kal-
lades nämmersidan. Vänster
sida var nämmes och höger
fransida (fränsida).

Om oxar eller stutar såde man
nämmer eller frau. Den störste oxen
(om det var skilnad) var frau (höger).
Om man ville skifta av någon
orsak kallades det bryta om. Det var
nästan lika svårt som att tämja på
nytt. Det fanns de som satte träffjäd-
rar på krosskåcken så kunde den
användas som åkrogn. Fjäderagnar
med järn eller stål fjäder hade
almanheten ej. Först på 80 talet
började de här. De som hade långt
till krossen ställde alltid vagnen
i ordning dagen innan, så de kunde
köra på natten. Lade säckarna i
kåcken även på två djuren.
Höljde (täckte) över allt med kross-
täck (gamla sängtäck, skinnastolstäck

Det kunde dock bli kallt på natten
så man inte kunde köra om det
var på vintern. Man kunde inte ge
sig ut med oshodda oxar eller
stutar om det var isgata eller
kallt väglag. Det var farligt de
kunde skena eller förfläcka sig
om det var otur. En ore eller
stut som "förfläkt" sig kunde ej
gå utan fick köras hem och i
svåra fall slaktas. Inträffade det
halka fick man antingen upp-
skuta eller också få oxarna eller
stutarna skodda. Det tog en dag
för en smed att smida en omgång
skor med sör och en dag att
lägga på dem. Det kostade 4 kr.
i min barndom. Det gick åt

16 skor med stålspikar och 64 i som
på det var inte alltid bara att
höra till kvinnan när som hällt på
vintern. Någon sorts broms på vagn
eller kälkar var ej brukligt, utan
nedför de branta backarna gick
det på Guds försyn, någon gång
galit. En Hårs pojke från byn Kåbo
blev överskörd och låg död på kerrvägen
från Kvarnen. En tioåring från
en annan by likaså. Det är nu 70 år
sedan.

Jag har hört att på några håll var
det "Tomas mätte" som kvinnan och
natten verk synades. Här på orten
var det natten till Lucia som
besöktes av ett ande väsen, och det
var alldeles säkert, hallet vid

midnatt. Alla som malde Lucia-
matten fick stanna längre eller
kortare stund medan kvamen sy-
nades. De äldre mjölnarna hade
gärna någon gång sett Lucia som en
välklädd dam, långt och stilla
beträkta allt. Hon var ej alls som en
skogsnuva, vilken försökte bedraga
med sin skönhet. Skogsnuvan visade
ju endast framsidan, andra sidan
var ihålig och tom. Lucia hon var
stilla lugn och allvarlig, men slog
sig ej i tal med någon.
Det var farligt att mala hela Lucia-
matten och inte stanna till något.
Den som försökte tredskas fick dyrt
betala det. En möllare Kalle, (Karl Johansson
80. jag minns honom) reste till Amerika

1879 eller 1880. Han skulle byta mot seden och låta koarmen gå. På morgonen kittades han på golvet med etslös, men kryade på sig. Han kom i ihåg något annat än han hade fått en hård öfil. Koarmen hade gått hela tiden utan att slå eld, men kackningen var helt utsliten på stenarna. Han gjorde inte om det försöket.

En annan mjölnare Petter J-sson. skulle försöka på samma sätt men lite efter midnatt blev malhjulet alldeles rent från kuggar. Tälja och sätta in 90 kuggar av hårt trä (vitbok eller oxel) tog en fyra dagar så det blev dyrt även det. Ja låt vara om det är pakiet eller sägen (Jag var inte med) men någon lärdom fanns det dock.

En kväll, men det var ej Lucia-natt då jag skulle stanna kvarn efter målningen kunde jag ej ~~lärna~~ stänga luckan utan båda de kvarnar som drevs av samma hjul gingo som frut. Det lägga i hop stenarna var farligt, då kunde kuggarna börja blista, och hade två kuggar gått av kunde kronhjulet blivit krossat från kuggar. Jag var ensam i kvarnen och dålig till mod, lyckades jag till sist få luckan lös. Den hade nämligen frusit fast. Hade det varit så att det inträffat på Lucia-natten hade nog kom jag trots på Lucias besök.

82. No kvarntrösten hade alla mjölnare god kärlek, och ville därför alltid stå på god fot med honom. Han tillsåg

allt och alla. Om mjölnaren var sömnig
och trött och somnade, kunde han
lita på att bli väckt i tid om det
behöfdes eller vid någon annan orsak.

Låden kunde ta slut i kornen (som den
aldrig fick) eller det behöfdes säckas upp.
Därmed menas att skaka ihop mjölet
i säcken under mjöltrumman.

Hon håller rent och snyggt, se till
smörjning m. m. Men detta gjorde tonsten
om mjölnaren var vän med honom.

Det sådes ofta följande:

Goerisse (tonsten) å nock den bästa en
kan lita på te å bevara husen från (från)
vauil (vädeld) i kvarkammaren
nä mällabonnerna gaut (gite) ut. *

Eldorsaken eller att kornet ofta brann
var nog mest orsakade av dåligt

* För mjölnaren var det inte ovanligt att
se tonsten, men inte med honom gick inte.
83.

murverk i kornkamrarna, där sådana fanns. I de små kornarna fanns det ej sådana. Det förekom ju sällan att de behövde vänta länge att få maten vid de små kornarna.

Kornstallar fanns vid varje korn med minst 2 par 10 spann stenar. Stallet räckte stundom ej till, fastän i Gustavsfors kunde åtta par okar få plats.

Regnade och snöade det för ju djuren illa. Deras hö blev vått och de spätra blev våta, de frös och kyckles ifall de inte kom under tak. Många bönderna var jämmerfulla, lite värre än deras stutar, som mest bara restade på huvudet men oftast teg.

84. Kornarna i Kborrastätt och
Osna köp brann båda ner i början

på 1900 talet. Den förra ej uppbyggd igen, men ^{den} senare uppbyggd och moderniserad med stenar och valskorn och sikt. Drives nu med turbin och vid behov oljemotor (Nuvarande Fredriksfors)

Vad som var eldorsaken vet jag ej. Varmgång, eldstaden i Koarn-kammaren eller av fotogenlampan kan ha varit orsaken. Man hade stora fotogenlampor att lysa sig med. Det kan ha varit oenighet med tomten, så att han ej sett efter saker och ting som kan annars brukade. Men om det rätt var osämja med tomten så hämnades han ej på sådant sätt. Det var unga mjölnare på båda ställen som tomten inte kände till.